

I

Rajz, fénykép, festmény
nem maradt róla.
Milyen volt: nem tudom.
Mehalt másfél éves koromban.

– – – – –
– – – – –

Szava bársonya,
mikor becézett
és mondta: gyermekem!
milyen volt – sose tudom már meg.

Elszállt, mint emlék,
eltűnt, mint illat,
mit szűk szóval apám
szólott róla, csak anyyim maradt.

Most már hiába
keresem nyomát.
Hiába szólítom
éltem fényét s lehullt csillagát.

Por fedi már rég,
sűrű, vastag por.
De emléke, míg élek,
kísért a fénylő csillagokból.

(Anyám emléke)

Milyen volt?

Evvel a fájdalmasan szép verscímmel kérdezek utána
most, mikor önéletírásom kezdő sorait rovom, és elis-
métlem százszor: milyen volt? milyen volt?

Mínta üres levegőbe kiáltanék bele, ahol a hegyek
nem verik vissza a hangot.

Mínta kétségbeesve rimáncodnék süket falak között,
melyek nem adnak feleletet.

Csak apró morzsákból rakosgatom össze.

Milyen volt?

Apám a második, majd a harmadik felesége mellett
nemigen beszélt az „elsőről”. Különben sem volt beszé-
des természetű, különösen az ilyen benső dolgokról nem

tudott megszólalni. Inkább csak gondolkozott és hallgatott. És sóhajtozott nagyokat és mélyeket.

Amikor meg nagy ritkán beszélt róla, csak ilyeneket mondott:

„Vele lehetett haladni.”

„A kopár, puszta telekre házat húztunk.”

„Boltot nyitottunk, és mindezt csupasz két karunkkal.”

Csupa anyagi megfogalmazás.

Milyen volt? Én nemigen kérdeztem. Ilyen kérdésekkel apámnak nem mertem előállni, valami szemérmesség mindig visszatartott. Vagy valami más.

1895. április 22-én, alig harmincéves korában halt meg. S én alig voltam több mint másfél éves.

Amit tudok róla, nagyanyámtól, anyám anyjától tudom, ebből és a szomszédok elhullatott szavaiból rakom össze vékony, búzaszál karcsúságú, finom alakját.

Milyen volt az arca, a szeme? Miért halt meg olyan fiatalon? Miért „száradt el a lábán, mint virág”, milyen ismeretlen vészek rágták el a gyökerét? Harmincéves volt, még ki sem nyílhatott igazán. Miféle betegségben szenvedett?

– A lábán száradt el – mind ezt hajtogatták. Ezt mondta apám, ezt nagyanyám, ezt a szomszédok. Lehet, egyik átvette a másiktól: tetszett a mondás. De mi volt lényegében?... Ki tudja? Tüdővész nem lehetett, mert a tüdőbaj örökletes. Az én tüdőmnek pedig nem volt soha semmi baja. Megjártam a harctereket, sok nyomorúságon estem keresztül, ötvenöt kilós testsúllyal négy és fél évig hányódtam a harcterek lövészárkaiban, az én tüdőmön csöppnyi folt, homály nem volt, annyi sem, mint tükrön a lehelet. Aztán azt soha senkitől sem hallottam, hogy köhögött volna. Mi volt tehát az a „száraz-betegség”? Most már mindegy... Egy csomó titok, kérdés, amire nincsen felelet.

Házasságuk után hét évre születtem. Nagyon-várt gyermek voltam. Fiú és első. Minden meglett volna az örömhöz, boldogsághoz. De az öröm és boldogság helyett ürm, bánat, sötét aggodalom és szomorúság ülte meg az apácai Bartalis házat. Anyám a szülés után már nem tudott lábra kapni. Csak hervadozott. Én is állandóan betegeskedtem. Kétéves koromig majdnem egyfolytában.

Miféle betegség, miféle nyavalya gyötört? Apám beszélt, hogy párszor a búzát is megőröltette a halotti torra. Mi tartott meg engem? Mi rántott vissza a halál széléről? Orvos? Patika?... Ó, nem! Efféle akkor nem is volt a faluban. Ha jött is a járási orvos Földvállról vagy Magyarosról hetente egyszer, mit tudott az megállapítani egy féléves vagy másfél éves gyermeknél? És ha receptet írt, amellyel apám szaladt az Olt hídján keresztül a szomszéd faluba, Nagyajtára, a patikába, mi volt az? „Édes víz” – mondogatta apám, aki nem hitt az orvosságokban, mintha az Oltba öntötte volna bele. Mi használt akkor? A szervezet győzte le a bajt? Ki tudja?... Való, hogy megmaradtam. A sors kegyelme megtartott, mert: úgy látszik, volt valami feladata a számomra, amit el akart végeztetni. (De vajon elvégeztem-e?)

Igaz, nagyon gyenge, sovány gyermek voltam. Sápadt és vézna. Tenyéryi arc, hosszú, vékony, „gérbic” nyak, két nagy elálló fül és két fénylő, szürkésbe vesző szem, melyben valami különös fények égtek. De beteg nem voltam. Úgy látszik, két-három éves koromig kibetegeskedtem magam egész életemre.

Nem úgy azonban anyám. Még másfél évet sem töltöttem be jóformán, s ő már nem volt az élők sorában. Mondják, akkor is beteg voltam, s ő utolsó pillanatáig bölcsőm mellett állott nagybetegen. Hullt a könnye: magába fojtott zokogással nézte vergődésemet, és rémülten sikoltott fel, mikor már-már elszállni látszott belőlem a lélek. A lélek nem belőlem, hanem belőle szállott el. Úgy látszik, anyám megváltott engem halálával. Utolsó szava és gondolata én voltam.

Apám megtörve, nehéz bánattal kísérté ki a temetőbe, míg én otthon az apám faragta bölcsőben a halállal vívódtam.

– Isten! – fakadt ki keserűen – ha elvetted ennek a gyermeknek az anyját, vedd el őt is, ezt a szerencsétlen árvát – vagy gyógyítsd meg!

De az Isten nem vett el, se meg nem gyógyított – egyelőre.

Apám nem tudta, mitévő legyen. Ült a bölcső mellett, majd ment a vevőket kiszolgálni, mert az anyámmal alapított kicsi boltocska éppen most kezdett fellendülni.

Minduntalan megszólalt az ajtóra felszerelt kis csengő, jelezve, hogy jött valaki. Apám ilyenkor felállt a bölcső mellé tett kis székről, és sietett át a boltnak berendezett másik szobába.

Azonkívül a mezei munka is a nyakába szakadt. Itt kopogtatott a tavasz az ajtó előtt, s azt a pár darab földet, ami volt, meg kellett művelni. Eddig anyám, ha betegen is, el tudta látni a boltot, és a ház körüli teendőket is elvégezte; apám élhetett a mezei munkának. Most mind a három nyomorúság az ő nyakába szakadt: a beteg gyermek, akit etetni, gondozni kellett, a bolt, ahová mind gyakrabban tértek be a vevők, és a mező is, amely kiabált harsány hangon. És nem volt aki főzzön. „Tojásrántottával csak nem lehet örökké élni!”

Nagyanyám, anyám anyja, igaz, be-benézett segíteni valamit. Tett-vett, rendezgetett, kotyvasztott egy-egy kis levest, főzött egy hétre való fuszulykát, és ült a bölcső mellett, amíg apám oda volt, de sokat ő sem tehetett. Hatvanhat éves öreg özvegyasszony, ő maga is gondozásra szorult. Azonkívül egyetlen gyermekének elvesztése olyan csapással sújtotta, amelyről azt hitte, nem fogja túlélni.

Nagyanyámnak a Felszegen volt gerendákból összerótt, egyetlen kis szobából álló háza. A ház előtt patak folyt. A házacskának margaréta nagyságú ablaka a patakra nézett. Az ablak előtt fiatal meggyfa nőtt. A holdnyi nagyságú telken a házacskán kívül kis pajta is lehetett, azonban egy tűzeset alkalmával leégett, és nagyanyám, aki akkor már özvegy volt, fel sem építtette.

A „kert”, mert annak neveztük később ezt a kis házastelket, menedékesen emelkedett a „Küslüget” nevű határrész felé, és a szántóföldek között ért véget. Jól emlékszem erre a kis házacskára, sokszor aludtam nagyanyámnál, míg egyszer egy napon aztán nagyanyám halála után szétbontottuk, széthánytuk a kedves kicsi házat. Csak a meggyfát hagytuk meg még sokáig. De később azt is kivágtuk, mert meggyérés idején a szomszédok gyermekei rájártak, az ágakat letördelték, a fűvet és a veteményt körülötte letaposták. Sok bosszúság volt vele.

Innen járogatott le nagyanyám a körülbelül fél kilométer távolságra lévő házunkhoz. Reggel nyolc óra felé jött, és este, sötétedés előtt ment. Anyám betegsége ide-

jén, de különösen halála után éjszakára sem tért haza, hanem ott maradt nálunk, végigszunyókálva az éjszakát bölcöm mellett a széken ülve vagy elnyúlva a lánán, amelyre egy vastagabb kendőt vagy pokrócot dobtak. Ilyen alvás után reggel fáradtabb és törődöttebb volt, mint lefekvés előtt.

Apám nehéz gondok között élt: kit kapjon ápolót-gondozót a beteg gyermek mellé? Ki legyen, aki főz bár egy hitvány levest? Ki vigyáz a boltra? Ki végzi a mezei munkát?

– Ide asszony kell! – mondták a szomszédok és a látogató ismerősök.

– Ezt így nem lehet sokáig bírni – mondta apám –, ez egy marhának is sok.

A falusi asszonyok már szerezték is apámnak az új asszonyt. Hamarosan megvolt a kiszemelt második feleség, egy huszonhárom éves szép fiatal elvált asszony, akinek magának is volt egy velem egykorú, másfél vagy kétévesnyi leánykája, a kicsi Mártikó.

– Ez éppen magának való – mondogatták-biztatgatták apámat. – Neki is van egy gyermeke, bizonyára hűséges gondozója lesz az árvának.

Így történt, hogy anyám halála után alig hat hétre apám másodszor is megnősült: 1895. június 3-án feleségül vette László Mártát, akinek szülei odavaló, közepes módban élő földművesek voltak. Ő lett felnevelő anyám, akit én édesanyámnak szólítottam. Az anya fogalmát ő testesítette meg bennem. Úgy szeretett, gondozott, mintha édesgyermeke lettem volna. Együtt nevelkedtem a kicsi Mártikóval. Különbséget nem tett közöttünk.

De amennyire nehezen jött apámnak édesanyámmal való házasságából a gyermek, éppen úgy megindult a második házasságával. Minden évben pontosan beköszöntött az új jövevény.

Először két leány toppant be: a kicsi Anika és Katica. Talán az anyámra való emlékezés kísértette apámat, hogy második házassága első gyermekét Annának keresztelte. A két leány után pedig megindult a fiúk sorozata. Tíz vagy tizenkét fiú született, írás nélkül magam sem tudom pontosan, már megfelelő nevet is alig találtak a naptárban a gyermekek részére. Szegény asszony, még

ikrei is születtek egy alkalommal. Egy szülés okozta a halálát is: a bábaasszony gondatlanságából kapott fertőzésbe halt bele.

A sok gyermekben azonban nem volt áldás. A tizenhárom vagy tizennégy gyermekből csak egy maradt életben, Márton nevű öcsém, aki most is él, vasúti nyugdíjas, s aki a nagyanyám ősi telkén épített házban lakik. A többiek négy-öt hónapos vagy egyéves korukban meghaltak. Hiába volt minden ügyelet, gondozás, orvosi kezelés, a gyermekek menthetetlenek voltak. Miért? Ki tudja megmondani?

Az orvosok hiába jártak apám házához (apám akkor már elég tehetős, jómódban élt, és nem sajnálta orvosrapatikára a pénzt), hiába hordta haza ő maga a sok orvosságot, semmi sem segített. Némelyik meg sem várta a következő kis testvérkét, és már útra kelt. Máskor megtörtént, hogy egyszerre ketten feküdtek a bölcsőben vagy az ágy végénél, hogy aztán pár hét vagy hónap múlva egyik helyet adjon a másiknak. A Bartalis ház a születések és a temetések házává vált. Apám sokszor kifakadt, hogy ő egész életében egyebet sem tett, csak keresztelt és temetett. Valóban: születés, keresztelés és temetés, ezek voltak az én legmélyebb gyermekkori élményeim.

Én azonban a betegségekből kikászálódva, lassan felnevekedtem. Hároméves koromtól kezdve már semmi betegség nem ért – mintha addig letörlesztettem volna mindent, ami rám ki volt szabva az életben –, kivéve a járványos himlőt, amin minden falusi és nem falusi gyerek átesik. Ámde nagyon vékonypénzű, gyenge testalkatú gyerkőc voltam. Apám hiába tömte belém az ételt, rajtam nem fogott semmi. Igaz, keveset is ettem, húst meg éppenséggel majd semmit. Húsadagom legtöbbször egy őrizetlen pillanatban az asztal alá, a macskának dobtam. Apám sokat szidott étvágytalanságom miatt.

– Kár, hogy az Isten nem teremtett téged is olyan-
nak, mint a récét vagy a ludat, hogy erőszakkal meg
lehessen tömni – szokta mondogatni. – Nézd a testvé-
reidet: Mártont vagy Mártikót, rajtuk bezzeg látszik az
étel. Te ki se mehetsz az utcára rossz időben, egy jó szél
is elfű.

Máskor így gúnyolódott kedvesen:

– Rakj követ a zsebedbe!

Azonban én mégiscsak nőttem-növöttem. Kijártam a hároméves óvodát, majd hatéves koromban iskolába kerültem.

Jóeszű, élénk felfogású gyermeknek mutatkoztam. Apám látva, hogy a gyermekekhez nincsen szerencséje, minden gondját nevelésemre fordította. Ami kis ideje volt, különösen télen, mikor a mezei munka nem foglalta el elő-elővett és tanítgatott írni, olvasni, számolni. Azt akarta, hogy mire iskolába kerülök, jól tudjak mindent.